

УДК 295.21(497.11)
904:726.1"652"(497.11)
904:75.052.021.033"652"(497.11)
<https://doi.org/10.46793/LZ-LXII.023T>

ПРЕГЛЕДНИ РАД

Примљен: 4. 07. 2022.

Прихваћен: 29. 09. 2022.

Димитрије Трифковић*

Асистент

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

МИТРАИЗАМ НА ПРОСТОРУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ – ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ

Апстракт: Култ персијског божанства Митре, Непобједивог Сунца, био је најважнији и најраспрострањенији оријентални култ у Римском царству. Епиграфске и археолошке потврде обожавања Митре су забиљежене у свим провинцијама огромне Империје на три континента. Тако су откривени култни споменици и на територији данашње јужне Србије, односно у дијеловима римских провинција Горње Мезије и Тракије. У овом раду је описано шест таквих споменика: два вотивна олтара са натписима, из Осмакова код Пирота и Равне, те четири рељефне иконе са сценом тауроктоније из мјеста Рагодеша и Раснице код Пирота, Ражња код Алексинца и Мрамора код Ниша. Циљ рада је био да се на основу анализе ових споменика истакну поједине историјске околности развоја митраизма у јужној Србији. Ово подручје је било погодно за ширење ове источњачке религије из више разлога. То је богат рударски крај, раскрсница више важних римских путева на Балкану и сједиште неких војних јединица. Све ове околности су резултовале значајном заступљеношћу Митриног култа. Вријеме процвата митраизма обухвата период од средине II до средине III вијека, што јасно потврђују епиграфски завјети. А иконографска анализа рељефних плоча показује да оне припадају дунавском типу и да митраизам продире у јужну Србију из доњег Подунавља, линијом римског лимеса на овој ријеци. Доњи фриз са споредним сценама из Митрине култне легенде упућује на вјерске центре Дакије као узор у изради икона.

Кључне ријечи: митраизам, јужна Србија, тауроктонија, дунавски тип култне иконе.

Преглед Митриних споменика на територији јужне Србије почећемо са два епиграфска свједочанства која нам пружају важне хронолошке податке. Први од њих је вотивна ара од бијелог мермера пронађена у селу Осмакову код Пирота. С обзиром на то да је у ближој околини Пирота откривено још неколико споменика Митриног култа, одмах ћемо укратко објаснити ту историјску околност. Данашњи град Пирот је у римско доба

* trfkovicdimitrije@gmail.com

представљао мансио Турес, важну тачку на римском путу Сингидунум – Виминацијум – Наисус – Сердика.¹ Саме мансије су биле станице на римским путевима у којима су путници могли да преноће и одморе, прехране се или замијене коња пред наставак пута. Чињеница да је Турес био организован као мансио нам указује на примарни трговачки значај овог мјеста. То је била посљедња већа станица на дионици пута између два велика античка града, Наисуса и Сердике. А када узмемо у обзир да су трговци један од главних друштвених слојева у процесу ширења свих оријенталних култова, прилично је јасно да су многи од њих долазили из разних дијелова Римског царства и краће или дуже вријеме се задржавали и у Туресу приликом својих путовања. На тај начин је и Митрин култ могао да ухвати чвршћи коријен на овом простору. Други важан фактор који је могао утицати на долазак митраизма у ове крајеве је њихово велико природно и рудно богатство.² Наиме, цијела област Понишавља, са Ремесијаном као највећим градским центром, представљала је изразито богато рударско подручје у саставу царског фискалног домена. То је привлачило многе пословне људе са разних страна, па тако и са Истока, који су са собом могли донијети и своја религијска убјеђења. Ова два поменути чиниоца објашњавају значајну заступљеност споменика митраизма у околини Пирота.

Сада ћемо се вратити на горе поменути жртвеник из села Осмакова. Олтар се сада налази у музеју у Нишу, а на његовој предњој страни је урезан натпис: *Soli in/victo / Val(erius) Iucun/dus ex / voto p(osuit) / Perpetu(o) et / Cornetiano / co(n)s(ulibus)*.³ Видимо да се у натпису не помиње директно Митрино име, него његови соларни и ратнички атрибути. Знамо да је временом Митра постао омиљено војничко божанство у виду Непобједивог Сунца, *Sol Invictus*.⁴ Иако је клесар направио грешку у имену једног од конзула, *Cornetiano* уместо *Corneliano*, на основу конзулског пара ара се може датовати прецизно у 237. годину. Дедикант је на овај начин испунио свој завјет богу Митри и подигао му жртвеник.

Други натпис потиче из античког локалитета Тимакум Минус, данашњег насеља Равна код Књажевца. Ово мјесто се налазило релативно близу великог градског центра Наисуса и имало је све потребне услове за долазак митраизма. Наиме, познато је да су трговци и војници били најважнији социјални слојеви у римском друштву за процес ширења свих оријенталних

¹ Владимир П. Петровић, *Римска насеља и комуникације од Јадрана до Дунава (I-IV век)*, Ниш, Београд, 2015, 315-316.

² Петар Петровић, „Понишавље у античко доба“, *Пиротски зборник*, 8-9, Пирот, 1977, 177-184.

³ Никола Вулић, *Антички споменици наше земље*, Београд, 1941-48, 127, бр. 282.

⁴ Roger Beck, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire. Mysteries of the Unconquered Sun*, Oxford, 2006, 66.

култова.⁵ Тимакум Минус је представљао економско, трговачко и војно средиште, па је култ персијског божанства могао доћи на више начина. Као прво, његова територија је обухватала важне рудничке области Дарданије у саставу царског фиска. Затим, град се налазио на траси римског пута Лисус – Наисус – Рацијарија који је повезивао јадранску обалу са Дунавом. И на крају, то је био један од најстаријих војних логора у Горњој Мезији гдје су боравиле разне војне јединице, укључујући и I кохорту Трачана из Сирије.⁶ Из свега наведеног је потпуно разумљива појава митраизма у Тимакум Минусу. Поменути култни споменик из Равне је вотивна ара чији је доњи дио уништен, па је сачуван само први дио натписа: *Invicto Deo / pro sal(ute) imp(eratoris) / M. Aur(elii) Anto/nini Aug[usti]*...⁷ Међутим, каснији аутори су допунили дио натписа који недостаје са највјероватнијом од неколико могућности: *Invicto deo / pro sal(ute) imp(eratorum) / M. Aur(elii) Anto/nini aug(usti) [et] / [L. Aur(elii) Veri] / [aug(usti)]*.⁸ Дакле, вјероватно се ради о споменику из времена савладарства царева Марка Аурелија и Луција Вера. То нам омогућава да ару датујемо у период између 161. и 169. године, односно до године смрти цара Луција Вера.⁹ Друге варијанте читања натписа су много мање могуће. Тако, на примјер, тешко би се прихватила могућност да се ради о царевима Каракали и Гети јер се не виде трагови намјерног оштећења текста који би указивали на последице *damnatio memoriae* након Гетиног убиства.¹⁰

Ова два епиграфска споменика су нам веома важна јер дозвољавају да на основу њиховог датирања одредимо шире хронолошке границе развоја митраизма на простору данашње јужне Србије. Судећи по њима, ради се о периоду од друге половине II до средине III вијека нове ере. То се потпуно поклапа са општом сликом у цијелом Римском царству јер је митраизам доживио свој процват управо током II и III вијека.

Сада ћемо описати и четири култне иконе бога Митре које нам пружају још неке вриједне податке о историјским околностима под којима је култ овог персијског божанства стекао упориште на подручју јужне Србије. Прва од њих је рељефна плоча од бијелог мермера пронађена у селу Рагодешу код Пирота.¹¹ Споменик се сада налази у Археолошком музеју у Београду.

⁵ Михаил Ростовцев, *Историја старог света: Грчка, Рим*, Београд, 2004, 473-474.

⁶ В. Петровић, *Римска насеља и комуникације од Јадрана до Дунава*, 158-162.

⁷ Н. Вулић, *Антички споменици наше земље*, 82, бр. 170.

⁸ Slobodan Dušanić, Petar Petrović, „Epigraphic Contributions from the National Museum of Niš“, *Živa Antika*, 12.2, Скопље, 1963, 365-385, nr. 2.

⁹ Мирослава Мирковић, *Историја Римске државе: од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*, Београд, 2014, 492.

¹⁰ Љубица Зотовић, *Митраизам на тлу Југославије*, Београд, 1973, 60, бр. 71.

¹¹ Maarten J. Vermaseren, *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, II, Hague, 1960, 349-350, nr. 2243.

Икона је израђена у полукружном облику на горњем дијелу, што симболише пећински свод у којем се по култној легенди одиграла тауроктонија као најважнији елемент ове религије. Митра је приказан у уобичајеној улози убијања и жртвовања светог бика, а од споредних животиња се виде пас и змија. Лијеви дио рељефа недостаје па тако не знамо који су све детаљи били представљени. Испред бика, у десном дијелу иконе, види се један од дадофора, Каутес. Обучен је у типично оријентално одијело и у подигнутој десној руци држи неки предмет који се не види најбоље, вјероватно буктињу као најчешћи атрибут. С обзиром на то да лијеви дио рељефа недостаје, није нам сачуван други дадофор Каутопатес, али можемо без већих проблема претпоставити његово постојање. Изнад Каутеса је приказана сцена Митриног рођења из стијене. Млади бог излази из стијене и у подигнутим рукама држи бакљу и нож. У горњем десном углу плоче је биста Луне са полумјесецом као симболом. Иако је лијеви дио рељефа изгубљен, вјероватно се у горњем лијевом углу као пандан налазила биста Сола. Испод ове главне сцене тауроктоније је доњи фриз са приказима три епизоде из Митрине култне легенде. За нашу каснију анализу икона ови доњи фризеви биће од прворазредне важности. Представљене су три сцене једна поред друге, с тим да су између прве и друге урезани ваза и амфора као симболи воде. Идући са лијеве стране, прва сцена приказује Митру како спушта руку на главу Сола који клечи пред њим. У овом детаљу можемо препознати и један од начина иницијације Митриних вјерника у неки од степена мистеријског посвећења. У другој сцени су Митра и Сол на заједничкој гозби, док у завршној сцени двојица богова одлазе на небо Соловом кочијом са упрегнутим коњима. Иначе, рељефна плоча је рад веома вјештог клесара и урађена је са примјетним умјетничким квалитетима. Зато је права штета што нам недостаје већи фрагмент на лијевој страни.

Сљедећи споменик је култна икона из села Ражањ код Алексинца.¹² Тачне околности њеног наласка нису познате. Ипак, чињеница да је икона први пут регистрована у Ражњу, као и да су на територији села пронађени остаци римских објеката и некрополе, пружа нам могућност да претпоставимо да она ипак потиче управо са овог локалитета. Икона је урађена веома сумарно, па нису наглашени многи детаљи, тако да је вјероватно у питању производ неке локалне радионице. Релефна плоча је правоугаоног облика са врхом у облику лука који подсећа на амбијент пећине. Централни и највећи дио иконе заузима сцена тауроктоније. Митра је једном ногом притиснуо бика и оборио га на земљу. Лијевом руком држи бика за њушку и бацаује му главу уназад, док је десном руком забио нож у врат животиње. Бог на себи има кратко оријентално одијело и хламиду

¹² Љубица Зотовић-Жунковић, Радмила Шалабалић, „Нов споменик Митриног култа“, *Старинар*, н.с. IX-X, Београд, 1959, 205-210.

која лепрша у ваздуху, док му је на глави фригијска капа. Од споредних животиња приказани су змија и пас који се усмјеравају према рани бика. Са лијеве и десне стране од те главне сцене су фигуре двојице дадофора, Каутеса и Каутопатеса. Десни дадофор је нешто мањи због недостатка простора, има фригијску капу на глави и стоји са прекрштеним ногама. Он у рукама држи пастирски штап, педум, ослоњен на груди. Лијеви дадофор је исто обучен и стоји такођер са прекрштеним ногама, а у руци држи буктињу оборену надоле. У горњим угловима су веома сумарно представљене и бисте Сола у лијевом, односно Луне у десном углу. Као и на претходном споменику, на икони из Ражња је урезана и сцена Митриног рађања испод Лунине бисте. Бог се рађа из стијене, има фригијску капу и држи високо подигнуте руке. Испод главне сцене тауроктоније се налази доњи фриз са приказом три епизоде из култне легенде. Њихов распоред је исти као на рељефу из Рагодеша: Митра спушта руку на главу клечећег Сола, двојица богова за заједничком трпезом и њихов одлазак на небо Соловом кочијом. Одмах испод упрегнутог коња, у десном доњем углу, је фигура лежећег Океана који показује правац кретања кочије. На самом дну култне иконе, испод доњег фриза са споредним сценама, урезан је кратак натпис на грчком језику. С обзиром да је руб плоче оштећен, дио текста се не види и не може се са сигурношћу прочитати. Из првог дијела натписа је видљиво само име дедиканта које нам говори да је он био Трачанин.

Наредна култна икона је она из мјеста Расница, сјеверозападно од Пирота.¹³ Ископали су је случајно сељаци на локалитету Логориште током рада на локалном путу. Рељефна плоча је приликом наласка била сломљена па је сачувано пет већих фрагмената. Ипак, мањи дијелови недостају или неки детаљи у рељефу нису видљиви. Централни дио плоче са главном култном сценом је израђен у вишем рељефу у односу на споредне сцене. У њему је представљена тауроктонија, односно Митрино убијање светог бика. Иначе, цијели рељеф је исклесан без посебних детаља и високих умјетничких вриједности. То се најбоље види по томе што је рог (или можда уво) бика одвојен од његове главе како би се видјела дршка Митриног ножа. Међутим, овај детаљ није био толико важан јер се њиме није нарушавала основна религијска порука цијеле сцене. Бог је представљен на уобичајен начин: носи кратко оријентално одијело и хламиду која лебди у ваздуху. Лијевом руком бацаује главу бика, а десном му забада нож у врат. Од споредних животиња се види змија која се, неочекивано, не усмјерава ка рани бика него прати контуре његових груди и врата. Фигуре дадофора су потпуно уништене, остао је сачуван само доњи дио бакље и дио руке једног од њих. Ипак, овај рељеф из Раснице посједује један риједак и специфичан

¹³ Ljubica Zotović-Žunković, „Deux reliefs mithriaques de la Serbie orientale“, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 83.2, Paris, 1959, 509-512, nr. 2.

детал: испред бикових ногу се налази лавља глава са богатом гривом. Лав је једна од животиња која у митраизму има посебну улогу и значај, мада се може тумачити на више начина. Ако посматрамо астролошку и астрономску компоненту митраизма, лав у том систему звијезда и њихових скривених порука представља једно од великих сазвијежђа, сазвијежђе Лава.¹⁴ Са друге стране, из једне од посланица светог Јеронима знамо да је у митраизму постојало седам степена посвећености у мистерије култа и да је један од њих био управо степен Лава (Leo).¹⁵ Без обзира на који начин тумачили улогу лава, намеће се закључак да је клесар рељефа из Раснице, или његов наручилац, добро познавао многе елементе митраизма и његових мистерија. Нажалост, доњи фриз иконе је скоро потпуно уништен. Остао је само један мали фрагмент испод главе лава и предњих ногу бика. Ипак, на основу аналогije са свим претходним споменицима можемо са доста вјероватноће претпоставити да су у питању биле исте три епизоде из Митрине култне легенде. Уопштено гледано, рељефна плоча из Раснице је веома слична претходним иконама са територије јужне Србије и припада истом типу. Једину специфичност представља поменути представа лава. Али, за нашу иконографску анализу то неће бити од превелике важности.

Посљедња култна икона коју ћемо описати је она са локалитета Мрамор код Ниша.¹⁶ Рељефна плоча је израђена од бијелог крупнозрног мермера лошијег квалитета. И она је правоугаоног облика са заобљеним врхом који симболише амбијент пећине у којем се дешава Митрино жртвовање бика. Главни дио рељефа заузима сцена тауроктоније. Митра је оборио бика на земљу и притиснуо га ногом, те му задиже главу и убада нож у врат. Бог је обучен у кратак оријентални хитон и хламиду која лепрша у ваздуху, док на глави носи фригијску капу. Бик је већ савладан и налази се у самртном тренутку, а из репа му расте клас жита. Овај детаљ је веома важан јер објашњава један од суштинских разлога жртвовања бика. Према култној легенди, убиство бика је представљало извор свег живота на земљи. Тако је из његовог репа настало жито а из крви винова лоза и тиме је омогућен човјеков живот и плодност земље.¹⁷ Испред и иза Митре се налазе двојица дадофора. Обојица стоје са прекрштеним ногама, само Каутес у рукама држи подигнуту а Каутопатес спуштену бакљу. У горњим угловима су бисте Сола и Луне у уобичајеном распореду. Сол је представљен у горњем лијевом углу, док се биста Луне налази у горњем десном углу са полумјесеком иза рамена

¹⁴ R. Beck, *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire*, 195.

¹⁵ Franz Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, II, Bruxelles, 1896, 18.

¹⁶ Надежда Гавриловић Витас, „Вотивне иконе бога Митре из античке збирке Народног музеја у Нишу“, *Зборник Народног музеја – Београд*, XXIII/1, Београд, 2017, 187-206, бр. 2.

¹⁷ Драгослав Срејовић, Александрина Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд, 1987, 271.

као њеним основним атрибутом. Оно што је веома специфично и необично на нашем рељефу из Мрамора је то што се око главе Сола и Луне, као и око Митрине главе, налазе ореоли. Овај риједак детаљ је вјероватно требао да нагласи светост поменутих божанстава. Од споредних животиња које се појављују у сцени тауроктоније присутни су змија и пас. Змија се налази испод бика, док се пас усмјерава ка његовој рани на врату. За разлику од свих претходних споменика, на икони из Мрамора је урезана и представа гаврана у простору између главе Каутопатеса и бисте Сола. Ова животиња је такођер важна у митраистичкој теологији, мада није увијек заступљена на рељефним плочама. Према култној легенди, Гавран је гласник бога Сола којег је овај послао да пренесе Митри поруку да треба да ухвати и убије светог бика.¹⁸ То је још једна мања иконографска разлика у односу на претходне култне иконе. Ипак, када је у питању доњи фриз, рељеф из Мрамора се потпуно подудара са осталим митраистичким споменицима из јужне Србије. Дакле, доњи фриз се састоји из три сцене. У првој се налазе двије фигуре гдје једна спушта руку на главу оне друге која клечи пред њом. Осим претпоставке да су то Митра и Сол, постоји мишљење да се ради о приказу иницијације вјерника у неки од степена посвећености у мистерије култа.¹⁹ Друга сцена представља свету гозбу Митре и Сола за свечаном трпезом. У посљедњој сцени двојица богова се пењу на Солову бигу са два упрегнута коња и одлазе том кочијом на небо. Испред коња, у крајњем десном доњем углу иконе, урезана је фигура бога Оксана преко којег божански пар одлази на небо.

Сада ћемо прећи на иконографску анализу наших кулtnих икона која ће нам пружити важне информације. На почетку треба истаћи да се све рељефне плоче са сценом Митриног убијања светог бика могу по својој композицији подијелити у неколико основних група.²⁰ Најједноставнији тип је квадратна или правоугаона плоча на којој се налази само сцена тауроктоније. Ово је уједно и најбројнији тип икона у Римском царству баш зато што је био прост, и стога доступнији ширем кругу вјерника. Цијена оваквих рељефа је била мања и зато су и сиромашнији друштвени слојеви могли да их набаве и чувају у својим кућама, поред већих икона које су се налазиле у храмовима – митрејима. Остали типови плоча су настајали додавањем споредних сцена и тиме се увећавала њихова цијена, а често и визуелни и умјетнички дојам. Друга група је она гдје се испод главне сцене тауроктоније додавао доњи фриз подијељен на три или четири мале слике. Касније се појављује и горњи фриз украшен разним призорима и сценама из Митрине култне легенде. Тај процес се завршава када се споредне сцене појављују и на бочним ивицама споменика и тиме потпуно заокружују приказ тауроктоније са све четири стране. У том типу икона машта и

¹⁸ John Ferguson, *The Religions of the Roman Empire*, London, 1970, 47.

¹⁹ Н. Гавриловић Витас, н. д., 197.

²⁰ F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, I, 216.

креативност клесара највише долазе до изражаја па се сцена Митриног убијања бика може наћи у кругу украшеном и знацима зодијака, вијенцем лишћа или неким другим облицима оквира.

Ако погледамо поменуте култне иконе са простора јужне Србије, јасно је да све оне припадају другом типу, односно групи икона које поред главне сцене тауроктоније садрже и доњи фриз са приказом три споредне сцене из Митрине култне легенде. Ти прикази на доњем фризу представљају обред иницијације вјерника у неки од степена посвећености у мистерије култа (или клечање Сола пред Митром у старијој литератури), свету гозбу Митре и Сола за свечаном трпезом и одлазак двојице богова на небо Соловом кочијом са упрегнутим коњима. Ова иконографска једнообразност, без обзира на неке ситније детаље у рељефу, пружа нам могућност да лако одредимо правац из којег је култ Митре, персијског божанства свјетлости, продирао на територију данашње јужне Србије. Као прво, морамо рећи да постоје два главна правца из којих је митраизам долазио у римске провинције на подручју Балкана.²¹ Први правац је ишао директно из Италије преко Аквилеје као главне тачке за све односе са балканским провинцијама, или у мањој мјери директним поморским путем и трговачким везама између западне и источне обале Јадранског мора. Други пут је долазио из Дакије и Доње Мезије, па је линијом подунавског лимеса стизао у Горњу Мезију и Доњу Панонију, па чак и даље дубоко у унутрашњост Балканског полуострва. У познијем царском периоду се чак и провинција Далмација, без обзира на почетне везе са Италијом и Аквилејом, нашла под доминантним утицајем митраистичких центара из доњег Подунавља.²² Ово су биле двије основне трасе којима је митраизам ширио круг својих вјерника међу становништвом балканских провинција Царства.

Ствари постају још јасније када обратимо пажњу на карактеристике овог тзв. дунавског типа кулtnих икона.²³ Иако постоје неке мање разлике у иконографским детаљима, споменици ове групе показују приличну сличност и израду по утврђеном узору. Основна одлика им је постојање доњег фриза испод главне сцене тауроктоније. Тај доњи фриз садржи три обавезне сцене из Митрине култне легенде: Митра и Сол који клечи пред њим (или обред иницијације вјерника у мистерије култа), света гозба Митре и Сола те одлазак двојице богова преко Океана на небо Соловом кочијом. Недостају прикази на бочним ивицама рељефа а када се додају још неки детаљи, попут Митриног рађања из стијене, они се убацују у празан простор унутар главне култне представе. Затим, иконе дунавског типа су мањих димензија

²¹ Љубица Зотовић, „Историјски услови развоја оријенталних култова у римским провинцијама на територији Југославије“, *Старинар*, XIX, Београд, 1968, 59-72.

²² Branimir Gabričević, „Iconographie de Mithra tauroctone dans la province romaine de Dalmatie“, *Archaeologia Jugoslavica*, I, Београд, 1954, 37-52.

²³ Балдуин Сариа, „Развитак митрине култне слике у дунавским областима“, *Старинар*, III, Београд, 1925, 33-62.

и углавном не прелазе пола метра висине и ширине. То нам говори да су ови споменици масовно коришћени као иконе у кућама вјерника, поред плоча које су стајале на зидовима митреја. Сви ови рељефи су настајали по узору на неки чувени прототип, највјероватније из неког од митраистичких центара Дакије са Сармизегетусом и Апулумом као најважнијим вјерским средиштима. Касније се из Дакије, линијом дунавског лимеса, овај тип култне иконе ширио према осталим провинцијама Балкана. Видимо да су све ове карактеристике присутне и на нашим рељефима из јужне Србије, које смо раније у тексту описали. Закључак је јасан и намеће се сам од себе – митраизам је продирао на подручје данашње јужне Србије, односно дио римских провинција Горње Мезије и Тракије, из доњег Подунавља линијом лимеса на овој ријеци. Култне иконе су припадале дунавском типу, и ова група споменика је била апсолутно доминантна.

Извори:

Cumont, F., *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, I-II, Bruxelles, 1894-1896.

Vermaseren, M. J., *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, II, Hague, 1960.

Литература:

Beck, R., *The Religion of the Mithras Cult in the Roman Empire. Mysteries of the Unconquered Sun*, Oxford, 2006.

Вулић, Н., *Антички споменици наше земље*, Београд, 1941-48.

Gabričević, B., „Iconographie de Mithra tauroctone dans la province romaine de Dalmatie“, *Archaeologia Iugoslavica*, I, Beograd, 1954, 37-52.

Гавриловић Витас, Н., „Вотивне иконе бога Митре из античке збирке Народног музеја у Нишу“, *Зборник Народног музеја – Београд*, XXIII/1, Београд, 2017, 187-206.

Dušanić, S; Petrović, P., „Epigraphic Contributions from the National Museum of Niš“, *Živa Antika*, 12.2, Skoplje, 1963, 365-385.

Zotović-Žunković, Lj., „Deux reliefs mithriaques de la Serbie orientale“, *Bulletin de Correspondance Hellénique*, 83.2, Paris, 1959, 509-512.

Зотовић, Љ., „Историјски услови развоја оријенталних култова у римским провинцијама на територији Југославије“, *Старинар*, XIX, Београд, 1968, 59-72.

Зотовић, Љ., *Митраизам на тлу Југославије*, Београд, 1973.

Зотовић-Жунковић, Љ., Шалабалић, Р., „Нов споменик Митриног култа“, *Старинар*, н.с. IX-X, Београд, 1959, 205-210.

Мирковић, М., *Историја Римске државе: од Ромула, 753. године пре Христа, до смрти Константина, 337. године нове ере*, Београд, 2014.

Петровић, В. П., *Римска насеља и комуникације од Јадрана до Дунава (I-IV век)*, Ниш, Београд, 2015.

Петровић, П., „Понишавље у античко доба“, *Пиротски зборник*, 8-9, Пирот, 1977, 177-184.

Ростовцев, М., *Историја старог света: Грчка, Рим*, Београд, 2004.

Сарија, Б., „Развитак митрине култне слике у дунавским областима“, *Старинар*, III, Београд, 1925, 33-62.

Срејовић, Д, Цермановић-Кузмановић, А., *Речник грчке и римске митологије*, Београд, 1987.

Ferguson, J., *The Religions of the Roman Empire*, London, 1970.

Summary

Dimitrije Trifković

MITHRAISM IN SOUTH SERBIA – HISTORICAL CIRCUMSTANCES

The cult of Persian god Mithra, the Invincible Sun god, was the most significant and present cult in the Roman Empire. Epigraph and archeological evidence of worship of Mithra was recorded in all provinces of this huge Empire on three continents. Cult monuments were discovered in that way even on the territory of modern south Serbia, i.e. parts of the Roman provinces Upper Moesia and Thrace. This paper describes six such monuments: two votive altars with inscriptions from Osmakovo near Pirot and Ravna and four relief icons capturing tauroctonia from Ragodeš and Rasnica near Pirot, Ražanj near Aleksinac and Mramor near Niš. The aim of the paper is to emphasise certain historical circumstances of the growth of Mithraism in south Serbia taking the analyses of these monumetns into consideration. This region is seen as favorable for the spread of this eastern religion for numerous reasons. It is a rich mine region, the intersection of many imporant Roman roads on the Balkans and the main camp of some military units. All these circumstances resulted in the significant presence of the cult of Mithra. The period of the growth of Mithraism stretches from the middle of the 2nd century to the middle of the 3rd century, which is clearly confirmed by epigraph vows. The iconographic analysis of relief stones reveals that they belong to the Danube type and that Mithraism reaches south Serbia from lower Podunavlje through the Roman limes on the river. The lower frieze with side scenes from the Mithra cult legend points to the religious centres in Dacia as models in making the icons.